

Dopuszczalność i granice ujęcia obywatelskiego

Łukasz Wdowczyk¹

76-94

Streszczenie: Artykuł podejmuje problematykę dopuszczalności i granic stosowania instytucji ujęcia obywatelskiego na gruncie polskiego prawa karnego procesowego. Analizie poddano relację tej instytucji z konstytucyjną wolnością osobistą jednostki, wskazując na jej wyjątkowy i subsydiarny charakter. Autor omawia przesłanki wynikające z art. 243 k.p.k., takie jak „gorący czyn” i „bezpośredni pościg”, oraz wskazuje na praktyczne i interpretacyjne trudności wynikające z braku definicji legalnych i niedookreślonych pojęć. Szczególną uwagę poświęcono granicom stosowania siły fizycznej oraz potencjalnej odpowiedzialności cywilnej i karnej osób dokonujących ujęcia. W konkluzji sformułowano postulat doprecyzowania regulacji ustawowej w celu zapewnienia ochrony prawnej zarówno dla zatrzymywanych, jak i obywateli działających w interesie porządku publicznego.

Słowa kluczowe: ujęcie obywatelskie, gorący czyn, bezpośredni pościg

Abstract: Admissibility and limits of citizen capture

The article addresses the issue of the admissibility and limits of the application of the institution of citizen's arrest under Polish criminal procedural law. It analyzes the relationship between this institution and the constitutional right to personal liberty, emphasizing its exceptional and subsidiary nature. The author discusses the prerequisites set out in Article 243 of the Code of Criminal Procedure, such as "flagrante delicto" and "immediate pursuit," and highlights practical and interpretative challenges arising from the lack of legal definitions and vague terminology. Particular attention is given to the limits of using physical force and the potential civil and criminal liability of individuals performing the arrest. The conclusion includes a proposal to clarify statutory regulations ensuring legal protection for both those being apprehended and citizens acting in the interest of public order.

Keywords: citizen's arrest, flagrante delicto, immediate pursuit.

¹ Absolwent kierunku prawo na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.

1. Wstęp

Celem niniejszego artykułu jest omówienie instytucji ujęcia obywatelskiego, stanowiącej jeden z wyjątków od zasady monopolu organów ścigania na stosowanie przymusu wobec jednostki. Ujęcie obywatelskie jako szczególna forma działania osoby fizycznej w sytuacji naruszenia porządku prawnego, rodzi szereg pytań natury dogmatycznej i praktycznej, w szczególności w kontekście granic jego dopuszczalności oraz konsekwencji ewentualnego nadużycia tej instytucji. W artykule podjęta zostanie próba wyjaśnienia relacji pomiędzy ujęciem obywatelskim a konstytucyjnie gwarantowanymi prawami jednostki, a także omówione zostaną przesłanki legalności działania obywatela podejmującego interwencję. Szczególna uwaga poświęcona zostanie analizie przepisu art. 243 § 1 Kodeksu postępowania karnego⁴, który stanowi podstawę prawną instytucji ujęcia, ze wskazaniem kontrowersji interpretacyjnych oraz praktycznych problemów wynikających z jego stosowania.

Artykuł uwzględnia zarówno dorobek doktryny prawa karnego procesowego, jak i orzecznictwo sądów powszechnych, w tym Sądu Najwyższego, w celu przedstawienia aktualnego stanu prawnego oraz możliwych kierunków jego wykładni. Najważniejszym zagadnieniem pozostaje jednak próba odpowiedzi na pytanie: w jakim zakresie obywatel może przejąć kompetencje organów ścigania, nie naruszając przy tym zasad państwa prawa oraz wolności jednostki?

2. Ujęcie obywatelskie a konstytucyjna wolność osobista

Wolność osobista jednostki stanowi fundamentalną wartość w kształtowaniu współczesnego modelu demokracji. Jej genezę można odnaleźć znacznie wcześniej. Według T. Jurczyka pierwsze ujęcie praw człowieka w aktach normatywnych tj. w Bill of Rights

⁴ Ustawa z 6.6.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (t.j. Dz.U. z 2025 r. poz. 46), dalej jako „KPK”.

z 1776 r.⁵, M. Zieliński natomiast zauważa, że załóżki czy też w pewnym sensie obowiązywanie instytucji wolności osobistej już w 1215 r., konkretnie w Wielkiej Karcie Swobód Jana Bez Ziemi (Magna Charta Libertatum)⁶. Jednakże, aby skupić się na istocie problemu, wystarczy zaznaczyć, iż sama koncepcja praw podstawowych pozostaje koncepcją nieustannie opisywaną z różnych perspektyw, w mojej ocenie wynika to z ciągłego rozwoju jaki można doświadczyć oraz z różnic pomiędzy interpretatorami, między innymi ze względu na ich odmienny wiek, doświadczenia, pozycję, jaką posiadają w społeczeństwie, czy też trywialnie patrząc na naturę ludzką, ze względu na ich aktualny stan emocjonalny, samopoczucie, a może chęć osiągnięcia konkretnych osobistych rezultatów, oraz podkreślić, że bezsprzecznie wolność osobista jest przejawem jednego z najważniejszych praw człowieka⁷.

W polskim porządku prawnym wolność osobista jednostki znajduje swoje umocowanie na poziomie Konstytucji RP⁸. Artykuł 41 ustawy zasadniczej gwarantuje każdemu nietykalność oraz wolność osobistą, wskazując jednocześnie, że ewentualne jej ograniczenie może nastąpić wyłącznie na podstawie ustawy oraz w przewidzianym przez nią trybie. Dodatkowo, w kontekście ochrony wolności osobistej warto również odnieść się do standardów międzynarodowych zawartych w art. 5 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka⁹, który to w sposób praktycznie tożsamy, gwarantuje każdej jednostce prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego, określając jednocześnie dopuszczalne przesłanki jej ograniczenia.

⁵ T. Jurczyk, *Geneza rozwoju praw człowieka* [w:] *Homines Hominibus* nr 1(5) 2009, Wyższa Szkoła Pedagogiki i Administracji im. Mieszka I w Poznaniu – Uniwersytet Wrocławski, s. 29 (dostęp 15.03.2025 20:00).

⁶ M. Zieliński, *Wolność osobista, jej charakter oraz gwarancje*, s. 89 https://repozytorium.uni.wroc.pl/Content/52916/PDF/05_Michal_Zielinski.pdf (dostęp 15.03.2025 r. godz. 20:00).

⁷ Wyrok TK z 11.06.2002 r., SK 5/02, OTK-A 2002, nr 4, poz. 41.

⁸ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2.4.1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.), dalej jako „Konstytucja RP”.

⁹ Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie dnia 4.11.1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 z późn. zm.), dalej także jako: „Konwencja” lub „EKPC”.

Zarówno art. 41 Konstytucji RP, jak i art. 5 EKPC przewidują gwarancję wolności osobistej, dopuszczając jednocześnie możliwość jej ograniczenia. Oba akty określają w sposób ogólny warunki, w których może dojść do ingerencji w tę wolność, przy czym szczegółowe zasady jej ograniczenia pozostają domeną ustawodawstwa krajowego, o ile oczywiście spełniają standardy określone w prawie konstytucyjnym i międzynarodowym.

Na gruncie wskazanego ustawodawstwa krajowego, należy wskazać na art. 243 KPK, który ustanawiając instytucję ujęcia obywatelskiego, wprowadza jednocześnie wyjątek, dopuszczając pozbawienie wolności przez osobę niebędącą organem państwowym, co rodzi pytania o granice legalności i ochronę praw jednostki wobec możliwych nadużyć. Samo wprowadzenie instytucji ujęcia obywatelskiego do polskiego porządku prawnego dokonane zostało, zdaniem A. Ludwiczką, w 1997 r. w zasadzie nie w wyniku jakiegoś nowego spojrzenia, a jedynie wprowadzenia już wypracowanej praktyki¹⁰, w związku z funkcjonującą instytucją dotyczącą tymczasowego aresztowania (na gorącym uczynku) z Kodeksu postępowania karnego z 1928 r.¹¹

3. Instytucja ujęcia obywatelskiego jako wyjątek od monopolu państwa na stosowanie przymusu

Artykuł 243 KPK stanowi istotne odstępstwo od zasady, że przymusowe pozbawienie wolności jest domeną organów państwowych. Niestety, w procesie tworzenia instytucji ujęcia obywatelskiego ustawodawca pozostawił ją bez konkretyzowania, nie wprowadził jej

¹⁰ A. Ludwiczek, *Ujęcie sprawy na gorącym uczynku przestępstwa jako pożądana forma „obywatelskiej” reakcji na przestępstwo a konstytucyjne standardy ochrony nietykalności i wolności osobistej* [w:] *Studia prawnoustrojowe* nr 11 UWM 2010 Uniwersytet Śląski w Katowicach s.227 https://bazhum.muzhp.pl/media/texts/studia-prawnoustrojowe/2010-numer-11/studia_prawnoustrojowe-r2010-t-n11-s227-240.pdf (dostęp 15.03.2025 r. godz. 20:00).

¹¹ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19.3.1928 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz. U. R.P. nr 33, poz. 313 z późn. zm.).

definicji legalnej¹². Wypada zatem dokonać interpretacji pojęć, w szczególności doprecyzowania wymagają przede wszystkim terminy „ujęcia” oraz „gorącego uczynku”, które będą determinowały kwalifikację danej sytuacji jako spełniającej warunki wykorzystania instytucji z art. 243 KPK.

3.1. Ujęcie

Termin „ujęcie” osoby należy interpretować w sposób jak najbardziej uniwersalny, aby zgodnie z koncepcją racjonalnego prawodawcy zakładającą, że podmiot, na etapie stanowienia prawa, cechuje się odpowiednimi kompetencjami językowymi oraz szeroką wiedzą¹³ i interpretować daną instytucję w zgodzie z przekonaniem ustawodawcy o jej słuszności i o charakterze, jaki ma ona przejawiać, który stanowił przyczynę jej ustanowienia w polskim porządku prawnym. Aby oddać ów uniwersalny sens znaczenia terminu „ujęcie” warto skorzystać z powszechnych źródeł rozumienia znaczenia słów, a to słowników. Odwoływanie się do słowników w celu rozstrzygnięcia znaczenia danego terminu prawnego jest praktyką stosowaną przez judykaturę, bowiem analiza słowników może stanowić „nieocenione źródło wiedzy o języku i pełnić ważną rolę w procesie wykładni językowej”¹⁴.

Słownik języka polskiego PWN czasownik „ująć” definiuje jako „wziąć coś ręką lub narzędziem”, „schwytać, zaaresztować kogoś” i „pozbawić kogoś czegoś”¹⁵. Termin „ująć”

¹² K. Eichstaedt [w:] *Kodeks postępowania karnego. Tom I. Komentarz aktualizowany*, red. D. Świecki, LEX/el. 2025, art. 243, LEX.

¹³ M. Błażewski, *Racjonalny prawodawca wobec zmienności uwarunkowań technicznych. Ustanowienie oraz odesłanie do norm technicznych* [w:] ACTA UNIVERSITATIS WRATISLAVIENSIS No 3978 PRZEGLĄD PRAWA I ADMINISTRACJI CXX/1, WROCŁAW 2020, s.36, <https://czasopisma.uwr.edu.pl/ppa/article/view/11622> (dostęp 15.03.2025 r. godz. 21:00).

¹⁴ K. Wierzba, *Odwołania do definicji słownikowych w orzecznictwie Sądu Najwyższego. Część I. Próba określenia użyteczności słowników w procesie wykładni prawa*, s. 292, <https://czasopisma.marszalek.com.pl/uploads/periodicals/tpn/2/TPN2012117.pdf> (dostęp: 28.12.2025 r.).

¹⁵ Słownik języka polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl/szukaj/uj%C4%99cie.html> (dostęp 15.03.2025 r. godz. 21:00). Wskazane definicje są definicjami wybranymi, słownik języka polskiego PWN, definiuje również, termin „ująć” jako termin irrelevantny w kontekście do sytuacji ujęcia obywatelskiego.

należy rozumieć jako działanie, którego skutkiem jest dosłowne zatrzymanie danej osoby, w określonym miejscu, przy pomocy siły własnej lub przy pomocy narzędzia. Potwierdza to orzecznictwo. Przykładowo, Sąd Apelacyjny w Poznaniu stwierdził, że „Zatrzymanie obywatelskie nie zostaje pozbawione cech prawnie dopuszczalnego w sytuacji, jeśli dla zatrzymania sprawcy niezbędne jest użycie siły fizycznej”¹⁶. Stanowisko to jest często powielane, a tym samym ugruntowane. W poglądach doktryny natomiast widoczne jest zestawianie ze sobą pojęć „ujęcia” i „zatrzymania”, opierające się o założenie, że: „Wprawdzie ujęcie osoby nie jest wprost nazwane zatrzymaniem, lecz jego istota jest taka sama jak zatrzymania właściwego, a ponadto za traktowaniem go w taki sposób przemawia wykładnia systemowa; art. 243 regulujący ujęcie osoby znajduje się w rozdziale 27 dotyczącym zatrzymania”¹⁷.

3.2. Gorący uczynek

Użyty przez ustawodawcę termin „gorący uczynek” w sposób intuicyjny sugeruje, że odnosi się on do sytuacji aktualnie się dziejącej lub następującej bezpośrednio przed lub tuż po jej wystąpieniu. Pojęcie to zakłada istnienie elementu bezpośredniości i nieuchronności, co oznacza, że jego zastosowanie jest ograniczone do stanów faktycznych o charakterze nagłym i dynamicznym. Jednocześnie wyklucza zatem możliwość stosowania instytucji obywatelskiego ujęcia w odniesieniu do zdarzeń, które nie wykazują znamion bezpośredniości i nie wymagają natychmiastowej reakcji. Stanowisko takie spotkać można w judykaturze. Przykładowo, Sąd Najwyższy stwierdził, że: „dekodując pojęcie <<zatrzymania na gorącym uczynku>> (...) przywołać należy stanowisko przedstawicieli doktryny, iż ujęcie takie może nastąpić jedynie w razie schwytania danej osoby na gorącym uczynku

¹⁶ Wyrok SA w Poznaniu z 20.09.2012 r., XVI K 62/12, LEX nr 1237538.

¹⁷ R. A. Stefański, S. Zabłocki [w:] R. A. Stefański, S. Zabłocki, *Kodeks postępowania karnego. Tom II. Komentarz do art. 167–296*, Warszawa 2019, art. 243.

przestępstwa, a więc podczas jego popełnienia, czyli w trakcie realizowania znamion przez sprawcę przestępstwa lub po ich zrealizowaniu, ale na miejscu tego przestępstwa”¹⁸.

Czynności podejmowane w celu dokonania ujęcia obywatelskiego muszą być realizowane w ścisłym związku czasowym z przestępstwem, co wynika zarówno z istoty tej instytucji, jak i z racjonalnego podejścia do jej słuszności. Instytucja ta nie może być planowana z wyprzedzeniem, gdyż jej celem jest natychmiastowe przeciwdziałanie bezprawiu. Jednocześnie, nie może być ona wykonywana po upływie dłuższego czasu od zdarzenia, gdyż wówczas traci swoją podstawową funkcję, jaką jest doraźne zabezpieczenie porządku prawnego i ujęcie sprawcy w bezpośrednim następstwie czynu zabronionego, stąd do samego zastosowania instytucji wystarczy jedynie „dostrzeżenie zachowania wypełniającego ustawowe znamiona przestępstwa”¹⁹. Takie rozumienie jest zgodne zarówno z wykładnią językową pojęcia „gorący uczynek”, jak i ze stanowiskiem judykatury, która jednoznacznie wskazuje, że ujęcie obywatelskie może nastąpić jedynie w chwili realizowania znamion czynu przez sprawcę lub tuż po ich zakończeniu na miejscu zdarzenia.

3.3. Subsidiarność

Subsidiarność instytucji ujęcia obywatelskiego polega na tym, że stanowi ona jedynie uzupełnienie dla działań organów ścigania, a nie ich substytut. Innymi słowy jest to mechanizm awaryjny, który wchodzi w grę wyłącznie w sytuacjach, gdy natychmiastowe zatrzymanie sprawcy przestępstwa przez funkcjonariuszy jest niemożliwe. Nie dochodzi tu do przyznania obywatelom uprawnienia o charakterze równorzędnym do policyjnego zatrzymania, lecz z rozwiązaniem, które ma tymczasowo wypełnić lukę w sytuacji, gdy system organów państwowych nie jest w stanie zareagować wystarczająco szybko. Dodatkowo, pomimo że adresatem instytucji jest każdy, to „nie stanowi jednak podstawy

¹⁸ Uchwała SN z 11.08.2020 r., I DO 37/20, LEX nr 3276341.

¹⁹ Wyrok SA w Szczecinie z 3.07.2008 r., II AKa 78/08, OSA 2010, nr 6, poz. 3-25.

prawnej ujęcia osoby przez Policję, gdyż jest nią art. 244 § 1²⁰. Z perspektywy praktycznej oznacza to, że ujęcie obywatelskie powinno być traktowane jako wyjątek, a nie reguła. Może ono dotyczyć wyłącznie sytuacji wymagających natychmiastowej reakcji, a więc gdy kontakt ze sprawcą jest utrzymany, a zwłoka mogłaby doprowadzić do jego ukrycia lub uniemożliwić ustalenie jego tożsamości. Jeśli więc sprawca jest znany i nie istnieją przesłanki do przypuszczenia, że się ukryje, nie ma podstaw do stosowania tej instytucji. W takich przypadkach odpowiedzialność za dalsze kroki spoczywa na organach państwowych, gdyż ujęcie obywatelskie ma jedynie „charakter subsydiarny w stosunku do działań organów ścigania”²¹.

3.4. Identyfikacja problemu konstrukcji instytucji Ujęcia obywatelskiego

Ujęcie obywatelskiego, choć stanowi istotne odstępstwo od zasady monopolu państwa na stosowanie przymusu, nie może być uznawane za dowolne uprawnienie przyznane obywatelom. Jest to mechanizm o charakterze wyjątkowym, wymagający ścisłego przestrzegania przesłanek wynikających zarówno z przepisów prawa, jak i ich wykładni dokonywanej przez doktrynę oraz orzecznictwo. Odpowiednie rozumienie pojęć takich jak „ujęcie” czy „gorący uczynek” jest kluczowe dla prawidłowego stosowania tej instytucji, gdyż jakiegokolwiek odstępstwo od przyjętych interpretacji może prowadzić do działań sprzecznych z obowiązującym porządkiem prawnym, a w konsekwencji do naruszenia praw jednostki. Właśnie dlatego tak ważne jest precyzyjne określenie granic dopuszczalności ujęcia obywatelskiego, tak aby nie prowadziło ono do arbitralnego stosowania przymusu przez osoby nieposiadające uprawnień właściwych organom państwowym.

Nie można także pomijać faktu, że ujęcie obywatelskie pozostaje instytucją subsydiarną względem działań organów ścigania. Jego stosowanie jest uzasadnione jedynie w

²⁰ K. Eichstaedt [w:] *Kodeks postępowania karnego. Tom I. Komentarz aktualizowany*, red. D. Świecki, LEX/el. 2025, art. 243.

²¹ Wyrok SA w Szczecinie z 30.04.2013 r., III AUa 950/12, LEX nr 1378831.

sytuacjach wymagających natychmiastowej interwencji, gdy brak reakcji mógłby skutkować ucieczką sprawcy lub uniemożliwić jego identyfikację. Nie jest to uprawnienie, które może być wykorzystywane w sposób dowolny czy z premedytacją, a tym bardziej nie powinno prowadzić do nadużyć, które mogłyby naruszać fundamentalne zasady ochrony praw i wolności obywatelskich. Tym samym, w praktyce ujęcie obywatelskie powinno być rozważane jako środek ostateczny, wykorzystywany jedynie w okolicznościach, które rzeczywiście uzasadniają jego zastosowanie. Doprecyzowania przez ustawodawcę wymaga jednak pojęcie „niezwłoczności” użyte w przepisie wprowadzającym obywatelskie ujęcie, które jest kolejną ‘niewiadomą’, mogącą mieć znaczący wpływ na dokonywaną następnie ocenę słuszności zastosowania ujęcia obywatelskiego.

Konstrukcja art. 243 KPK, także z uwagi na lakoniczną treść przepisu, wymaga uważnej interpretacji i odpowiedzialnego stosowania. Instytucja ta, choć stanowi przejaw obywatelskiej inicjatywy w zakresie przeciwdziałania przestępczości, nie może funkcjonować w oderwaniu od podstawowych zasad systemu prawnego, takich jak legalność, proporcjonalność czy ochrona praw jednostki. W świetle powyższego, kluczowe pozostaje nie tylko dokładne doprecyzowanie jej zakresu, ale także szeroka świadomość społeczna na temat jej charakteru i granic, aby mogła być wykorzystywana zgodnie z jej właściwym celem, jako doraźne narzędzie zabezpieczenia porządku prawnego, a nie jako środek do samodzielnego egzekwowania prawa przez obywateli. Brak działań podjętych przez ustawodawcę w celu wyeliminowania nieścisłości art. 243 KPK stanowi istotny problem konstrukcyjny całej instytucji i może doprowadzić do wyrządzenia szkody osobie, której zachowanie jest powszechnie społecznie akceptowane oraz być zgodne z pierwotnymi założeniami ustanowienia instytucji.

4. Przesłanki dopuszczalności ujęcia obywatelskiego

Artykuł 243 KPK ustanawia przesłanki zastosowania instytucji ujęcia obywatelskiego, które, aby doszło do jej prawidłowego zastosowania, muszą zostać spełnione łącznie. Ujęcie osoby musi mieć miejsce na „gorącym uczynku” przestępstwa lub w trakcie pościgu, który został podjęty bezpośrednio po popełnieniu przestępstwa, tylko jeżeli istnieje obawa, że dana osoba się ukryje lub jej tożsamość nie jest możliwa do ustalenia.

Przesłanki ujęcia obywatelskiego rodzą, jak już wspomniano, liczne problemy interpretacyjne. Widać to szczególnie w obszarze określenia granic stosowania tej instytucji, na przykład czy „bezpośrednio po popełnieniu przestępstwa” oznacza jedynie kilka sekund, minut, a może godzin? Podobne wątpliwości budzi przesłanka niemożności ustalenia tożsamości. Czy wystarczy, że sprawca ma dosyć „popularną” twarz bez cech charakterystycznych, czy może wymaga to bardziej obiektywnej niemożności identyfikacji? W tej kwestii wypowiedziała się judykatura wskazując, że sytuacja, w której osoba ujmująca zna osobę dokonującą przestępstwa, wtedy sytuacja ta nie znajduje się w sytuacji kontratypowej. „Sąd powinien rozważyć, czy oskarżeni działali w granicach kontratypu zatrzymania obywatelskiego, co budzi wątpliwości z uwagi na to, że pokrzywdzony był znany właścicielce lokalu i nie zachodziła potrzeba jego ujęcia w celu ustalenia tożsamości, czy też w błędzie co do kontratypu”²². Problemy praktyczne pojawić się mogą także gdy obywatel podejmujący się ujęcia działa w przekonaniu, że spełnione są wszystkie wymogi, ale okazuje się, że np. „pościg” nie był wystarczająco „bezpośredni” albo nie było realnej obawy o ukrycie się podejrzanego, której bardzo często nie sposób prawidłowo ocenić *ex ante*. Prowadzi to do ryzyka nadużyć lub wręcz nieuzasadnionego ograniczania tej instytucji, mimo jej istotnej roli w zapewnianiu porządku publicznego.

²² Wyrok SA w Szczecinie z 12.06.2014 r., II AKa 102/14, LEX nr 1474830.

5. Problem subiektywnej oceny popełnienia czynu przez osobę dokonującą ujęcia

Nie da się ukryć, że ludzie nie są nieomylni, a ocena sytuacji na gorąco jest subiektywna, zwłaszcza w dynamicznych i stresujących warunkach, które niewątpliwie dotyczą przypadków ujęcia obywatelskiego. Osoba zatrzymująca kogoś na gorącym uczynku musi w krótkim czasie ocenić, czy rzeczywiście doszło do przestępstwa. W praktyce zdarzają się sytuacje, w których błędna ocena prowadzi do bezpodstawnego zatrzymania, co może mieć poważne konsekwencje zarówno dla osoby ujętej, jak i tej, która podjęła interwencję.

Sądy wielokrotnie podkreślały konieczność precyzyjnego powiązania podjętych działań z konkretną sytuacją, analizując okoliczności konkretnego przypadku. Aby uniknąć nadużyć i nieuzasadnionych działań wobec innych osób ważne jest, aby zachować powiązanie pomiędzy zaistniałą sytuacją, a przymiotami podejmowanego pościgu. Przytoczone powiązanie musi w pełnym zakresie pokrywać się z prawem dokonania ujęcia obywatelskiego, a więc wypełniać jego przesłanki. Dla przykładu, „Pokrzywdzony miał prawo ścigać i zatrzymać oskarżonego, skoro ten przebił oponę jego samochodu. Pościg podjął praktycznie natychmiast, utrzymując ze sprawcą kontakt wzrokowy, a skoro oskarżony uciekał, to zachodziła obawa, że się ukryje i niemożliwe będzie nawet ustalenie jego tożsamości. Było to działanie legalne, znajdujące oparcie w art. 243 § 1 k.p.k. (bądź art. 45 § 2 k.p.s.w., gdyby wartość opony była niższa od granicy znamiennej dla przestępstwa)”²³. Takie podejście pokazuje, że możliwe jest doprecyzowanie przesłanek i granic działania w takich sytuacjach, aby z jednej strony nie blokować możliwości obrony porządku publicznego, a z drugiej chronić przed pochopnymi decyzjami podejmowanymi pod wpływem emocji, gdyż przyzwolenie na dokonanie uprawnienia obywatelskiego w sytuacji chociażby intuicyjnego powiązania sytuacji z przesłankami z art. 243 KPK, daje możliwość wyeliminowania bądź zmniejszenia ryzyka błędu w dokonanej subiektywnie ocenie popełnienia czynu.

²³ Wyrok SA w Krakowie z 22.06.2006 r., II AKa 87/06, LEX nr 208179.

6. Granica ujęcia obywatelskiego i jej interpretacja

Jednym z kluczowych zagadnień związanych z instytucją ujęcia obywatelskiego jest ocena dopuszczalnego zakresu użycia siły w trakcie zatrzymania sprawcy. To właśnie w tym obszarze najczęściej dochodzi do sporów interpretacyjnych i konieczności wyważenia dwóch fundamentalnych wartości: skuteczności działań podejmowanych przez obywatela oraz poszanowania praw osoby zatrzymywanej.

Przede wszystkim siła zastosowana w ramach ujęcia obywatelskiego musi być proporcjonalna do zagrożenia i ograniczać się wyłącznie do środków absolutnie koniecznych do skutecznego zatrzymania osoby. Jeśli sprawca przestępstwa nie stawia oporu, jakkolwiek akt agresji ze strony osoby dokonującej ujęcia może zostać uznany za naruszenie nietykalności cielesnej, a nawet prowadzić do odpowiedzialności karnej ujmującego. Natomiast w sytuacjach dynamicznych, gdy zatrzymywany podejmuje próbę ucieczki lub atakuje, zakres dopuszczalnej siły ulega rozszerzeniu, jednak nadal musi mieścić się w granicach konieczności. Przekroczenie tej granicy, zwłaszcza gdy zastosowane środki są rażąco nieadekwatne do sytuacji, może skutkować uznaniem działań za przekroczenie obrony koniecznej lub zastosowanie przemocy bez podstawy prawnej. Z tego względu każdorazowa ocena konkretnego przypadku wymaga uwzględnienia zarówno obiektywnych okoliczności, jak i subiektywnego przekonania osoby działającej o konieczności podjęcia określonych środków.

Niestety, z samej natury instytucji ujęcia obywatelskiego wynika jej problematyczność związana z koniecznością oceny jej warunków zgodnego z prawem jej zastosowania (czy rzeczywiście wystąpił, czy nie został przekroczony, czy był konieczny). Niewątpliwie sytuacje ujęcia obywatelskiego są trudne do oceny, skoro dopuszczalne jest w jego ramach stosowanie przemocy, np. zamknięcie osoby w jakimś pomieszczeniu, w celu oddania jej w

ręce Policji²⁴, aczkolwiek sama dopuszczalność użycia siły fizycznej, a nie jej zakres, nie budzi w praktyce kontrowersji: „Zatrzymanie obywatelskie nie zostaje pozbawione cech prawnie dopuszczalnego, w sytuacji, jeśli dla zatrzymania sprawcy niezbędne jest użycie siły fizycznej”²⁵. Te przykładowe stanowiska wyrażone w orzecznictwie wskazują jak wiele aspektów musi zostać wzięta pod uwagę, aby zakwalifikować ujęcie obywatelskie jako czyn dopuszczalny. Zgodnie ze stanowiskiem sądów ujęcie obywatelskie „traci cechy działania usprawiedliwionego i pozostającego w zgodzie z prawem, gdy zaczyna nabierać cech samosądu czy linczu”²⁶. Wskazuje ono na zachowania czy postawy niepożądane, które mogą wyznaczyć w pewnym stopniu granice dopuszczalności stosowania ujęcia obywatelskiego. Sąd Apelacyjny w Szczecinie uznał, że „wykręcanie ręki i przytrzymywanie leżącego w tej pozycji” jest przemocą typową dla zatrzymania i nie stanowi przekroczenia granic ujęcia obywatelskiego, inaczej natomiast odniósł się do dwukrotnego kopnięcia ujętej osoby wskazując, że „Poza natomiast sporem dwukrotne kopnięcie A. S. w udo przez A. M. nie mieściło się w granicach zatrzymania obywatelskiego i stanowiło eksces, za który powinien ponieść odpowiedzialność karną”²⁷.

Należy zatem podkreślić, że każda czynność podjęta w ramach ujęcia obywatelskiego wymaga indywidualnej oceny, uwzględniającej zarówno okoliczności faktyczne, jak i stopień ingerencji w prawa osoby zatrzymanej. O ile samo użycie siły czy czasowe ograniczenie swobody sprawcy nie budzi wątpliwości co do swojej dopuszczalności, o tyle problematyczne może okazać się określenie wyraźnej granicy między działaniem uzasadnionym a przekroczeniem uprawnień, prowadzącym do odpowiedzialności osoby dokonującej ujęcia. Każde nowe orzeczenie sądu wnosić będzie do tej materii dodatkowe

²⁴ L. K. Paprzycki [w:] J. Grajewski, S. Steinborn, L. K. Paprzycki, *Kodeks postępowania karnego. Tom I. Komentarz do art. 1-424*, wyd. III, Warszawa 2013, art. 243.

²⁵ Wyrok SA w Poznaniu z 20.09.2012 r., XVI K 62/12, LEX nr 1237538.

²⁶ Wyrok SA we Wrocławiu z 19.04.2023 r., II AKa 445/22, LEX nr 3625767.

²⁷ Wyrok SA w Szczecinie z 10.09.2015 r., II AKa 137/15, LEX nr 1927739.

spojrzenie na ten aspekt, wzbogacając przykłady dokonywanych w judykaturze ocen adekwatności zastosowanych środków w określonych sytuacjach.

Granica dopuszczalnych działań w ramach ujęcia obywatelskiego pozostaje ruchoma; jej przekroczenie lub nieprzekroczenie zależy nie tylko od spełnienia warunków formalnych, ale również od kontekstu danej sprawy, stopnia zagrożenia oraz zastosowania danej formy przymusu. Każdorazowo kluczowe dla dopuszczalności dokonania ujęcia obywatelskiego pozostaje zachowanie proporcjonalności, środki podejmowane wobec sprawcy muszą być współmierne do sytuacji, a każda eskalacja siły, przekraczająca tę granicę, powinna być poddana krytycznej ocenie i ewentualnie sankcjonowana.

7. Odpowiedzialność osób dokonujących ujęcia obywatelskiego

Ujęcie obywatelskie jako instytucja prawa karnego, stanowi istotny instrument przeciwdziałania przestępczości, jednak jego stosowanie niejednokrotnie budzi kontrowersje. Nie kwestionując zasadności tej instytucji, należy dostrzec problem wynikający z braku wyraźnej granicy pomiędzy uprawnionym użyciem siły a działaniami, które mogą zostać uznane za przekroczenie granic obrony koniecznej lub naruszenie nietykalności cielesnej. W praktyce pojawiają się przypadki, w których osoby dokonujące ujęcia obywatelskiego stają się stroną postępowania karnego. Nie z powodu samej idei zatrzymania sprawcy na gorącym uczynku, lecz dlatego, że ich działania potencjalnie przekroczyły społecznie akceptowany poziom przymusu. W orzecznictwie sądowym dostrzec można różnice w ocenie konkretnych przypadków: od uznania zatrzymującego za działającego w interesie porządku publicznego po pociągnięcie go do odpowiedzialności karnej, skoro dokonanie „ujęcia obywatelskiego” bez uzasadnienia jest pozbawieniem człowieka wolności. „Naruszenie powyższych reguł, tj. ujęcie przy braku podstaw lub bezzasadne przetrzymywanie ujętego, oznacza dopuszczenie się przestępstwa pozbawienia

człowieka wolności (art. 189 k.k.)²⁸ czy też „Ujęcie osoby mimo braku podstaw lub przetrzymywania jej poza okres konieczny do przekazania Policji może powodować odpowiedzialność karną na podstawie art. 189 lub 191 k.k. (J. Tylman, w: T. Grzegorzczak, J. Tylman, Polskie postępowanie, s. 504) oraz odpowiedzialność cywilną za wyrządzoną szkodę i z tytułu zadośćuczynienia (art. 415 k.c.)”²⁹.

W pewnym stopniu zasadność podjęcia ujęcia obywatelskiego potwierdza wyłączenie możliwości obrony koniecznej osoby zatrzymywanej: „opór oskarżonego przed zatrzymaniem, a to wrywanie się i w końcu zadanie zatrzymującemu ciosu nożem, nie był obroną konieczną i na ochronę prawną nie zasługuje”³⁰. Taka sytuacja wyłącza możliwość podejmowania przez ujmowanego działań mających na celu jego uwolnienie, a przynajmniej nie kwalifikuje tego jako obronę konieczną, której przyznaje się ochronę prawną. W celu dokonania takiej kwalifikacji musi dojść jednak do spełnienia wszystkich przesłanek zastosowania instytucji ujęcia obywatelskiego, wtedy tylko wskazany kontratyp może zostać wyłączony: „opór oskarżonego przed zatrzymaniem, a to przez wrywanie się czy szarpanie, nie był więc obroną konieczną i na ochronę prawną nie zasługiwał”³¹.

Co do zasady sądy przychylnie oceniają działania osób, które dokonują ujęcia obywatelskiego, oczywiście gdy nie jest ono bezprawne. Wielokrotnie przytaczane jest ugruntowane już stanowisko, że „prawo nie powinno ustępować przed bezprawiem, tak w przypadku obrony koniecznej, jak i w przypadku zatrzymania obywatelskiego. Przyjęcie odmiennej konstrukcji premiowałoby sprawcę przestępstwa, jak również powodowałoby w przyszłości, iż nikt nie podejmowałby prób pomocy napadniętym lub zatrzymania sprawców. Względy zatem ogólnoprewencyjne przemawiają za staniem po stronie osób

²⁸ T. Grzegorzczak [w:] *Kodeks postępowania karnego. Tom I. Artykuły 1–467. Komentarz*, Warszawa 2014, art. 243.

²⁹ W. Grzeszczyk [w:] *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, wyd. IX, Warszawa 2012, art. 243.

³⁰ Wyrok SA w Krakowie z 22.06.2006 r., II AKa 87/06, LEX nr 208179.

³¹ Wyrok SO w Poznaniu z 13.01.2016 r., IV Ka 1155/15, LEX nr 1994731.

działających w obronie prawa”³². Z pewnością jest to podstawa do stwierdzenia, że ujęcia obywatelskie są jednocześnie społecznie akceptowalne oraz potrzebne. Odpowiedzialność osób dokonujących ujęcia obywatelskiego jest zagadnieniem, które wymaga każdorazowo wnikliwej oceny sądu, uwzględniającej zasadność powoływania się na tę instytucję, zaistnienie przesłanek kwalifikujących dany stan faktyczny jako potencjalne ujęcie obywatelskie, jak i proporcjonalność podjętych działań.

Ujęcie obywatelskie jako środek prewencji i wsparcia egzekwowania porządku prawnego, odgrywa istotną rolę w społeczeństwie, jednak jego stosowanie nie może prowadzić do nadużyć, które stanowiłyby naruszenie prawa. Ostateczna granica pomiędzy legalnym zatrzymaniem sprawcy a działaniem, które może rodzić odpowiedzialność karną lub cywilną, pozostaje elastyczna i zależy od oceny konkretnego przypadku. To właśnie ten element uznaniowości sprawia, że problematyka obywatelskiego ujęcia pozostaje nadal bez jasnego rozstrzygnięcia, bez przypisania generalnych zasad w doktrynie i orzecznictwie. Istotnym jest, aby praktyka stosowania ujęcia obywatelskiego, co potwierdza orzecznictwo, nie wywoływała efektu odstrasżającego obywateli od podejmowania działań w obronie porządku publicznego, ale jednocześnie wymuszała refleksję nad tym, gdzie kończy się ochrona prawa, a zaczyna jego naruszenie.

8. Problematyka nadużyć i potrzeba podjęcia działań przez ustawodawcę

Podstawowym problemem związanym z instytucją ujęcia obywatelskiego jest brak regulacji, które pozwalałyby na precyzyjne określenie granic i warunków zastosowania ujęcia obywatelskiego, które mogłyby mieć charakter uniwersalny i możliwy do zastosowania w każdej sytuacji. Przez brak definicji legalnych przesłanek instytucji ujęcia obywatelskiego dochodzi do rozbieżności w podejściu do tej instytucji. Przepisy nie definiują

³² M. Karasińska, *DZIAŁ VI środki przymusu* [w:] *Kodeks postępowania karnego. Orzecznictwo*, red. D. Świecki, Warszawa 2022, LEX.

kluczowych pojęć użytych w art. 243 KPK, na przykład "niezwłoczne przekazanie zatrzymanego organom ścigania", na czym polega niezwłoczność, w jaki sposób uchronić się przed zarzutem, że dokonane przekazanie nie było poczynione niezwłocznie, co skutkuje koniecznością każdorazowej oceny sytuacji przez sąd w oparciu o okoliczności konkretnej sprawy. W efekcie dochodzi do rozbieżności w orzecznictwie, a osoby dokonujące ujęcia obywatelskiego, chcąc działać zgodnie z prawem, pozostają w stanie niepewności co do dopuszczalnych granic swoich działań. Brak jednoznacznych kryteriów zastosowania obywatelskiego ujęcia prowadzi do sytuacji, w których granica pomiędzy legalnym ujęciem a bezprawnym pozbawieniem wolności staje się płynna i podlega interpretacji.

W praktyce jedynym narzędziem pozwalającym na określenie pewnych tendencji w podejściu i oceny ujęcia obywatelskiego pozostaje analiza orzecznictwa. Sądy przyjmują określone kierunki interpretacyjne, które mogą służyć jako wskazówki dla obywateli i organów ścigania. Jednak nawet analiza istniejącego dorobku orzeczniczego nie usuwa wszystkich wątpliwości. Przykładem jest pojęcie „niezwłoczności”, które nie zostało precyzyjnie zdefiniowane i rodzi pytania o czasowe ramy obowiązku przekazania zatrzymanego. Brak ustawowych wytycznych sprawia, że w podobnych przypadkach możliwe są odmienne rozstrzygnięcia, co wpływa na niespójność i nieprzewidywalność stosowania prawa.

Wobec powyższego konieczna wydaje się interwencja ustawodawcy, której celem powinno być doprecyzowanie kluczowych kwestii związanych z ujęciem obywatelskim. Jednoznaczne określenie warunków dopuszczalności tej instytucji, jej granic oraz procedur minimalizujących ryzyko naruszenia praw obywatelskich jest niezbędne dla zachowania równowagi pomiędzy interesem społecznym a ochroną wolności jednostki. Bez klarownych regulacji obywatele pozostają w stanie niepewności, a sądy obciążone są koniecznością każdorazowej, kazuistycznej analizy przypadków. Tylko precyzyjne unormowanie tej problematyki pozwoli na zapewnienie większej pewności prawnej oraz jednolitości w stosowaniu przepisów dotyczących ujęcia obywatelskiego.

Alternatywnie, ustawodawca – zamiast angażować się w pełną procedurę legislacyjną i zmianę obowiązujących przepisów – mógłby zastosować rozwiązanie, które jest już przez niego praktykowane w innych obszarach, tj. wydanie oficjalnego poradnika interpretacyjnego dotyczącego danej instytucji. Tego rodzaju dokument, choć nie miałby mocy prawnej w ścisłym znaczeniu, mógłby pełnić istotną funkcję ujednolicającą praktykę stosowania przepisów, a jednocześnie byłby rozwiązaniem elastycznym, możliwym do wdrożenia bez długotrwałego procesu legislacyjnego.

9. Wnioski

Podsumowując, ujęcie obywatelskie jako instytucja prawa karnego procesowego spełnia istotną funkcję w kontekście bezpieczeństwa publicznego i szybkiego reagowania na przestępstwa dokonywane na gorącym uczynku. Jednocześnie jednak jej stosowanie nie może odbywać się poza ramami prawa ani prowadzić do naruszenia podstawowych praw osób ujętych. Analiza art. 243 KPK wskazuje, że jego interpretacja wymaga nie tylko znajomości przepisów, lecz również ich wyważonego stosowania w konkretnych stanach faktycznych. Dlatego tak ważne jest, aby praktyka stosowania ujęcia obywatelskiego pozostawała pod stałą kontrolą orzecznictwa oraz była przedmiotem refleksji doktrynalnej, mającej na celu zapewnienie równowagi pomiędzy skutecznością ścigania przestępstw a ochroną praw jednostki. Celowym jest, aby ten konieczny instrument obrony społecznej, posiadał ściśle interpretowane granice, z uwzględnieniem zasad proporcjonalności, legalizmu oraz poszanowania godności i wolności jednostki.

Bibliografia

- M. Błażewski, Racjonalny prawodawca wobec zmienności uwarunkowań technicznych. Ustanowienie oraz odesłanie do norm technicznych [w:] ACTA UNIVERSITATIS WRATISLAVIENSIS No 3978 Przegląd Prawa i Administracji CXX/1, WROCŁAW 2020, https://repozytorium.uni.wroc.pl/Content/110266/PDF/06_Blazewski_M_Racjonalny_prawodawca_wobec_zmienosci.pdf

- K. Eichstaedt [w:] Kodeks postępowania karnego. Tom I. Komentarz aktualizowany, red. D. Świecki, LEX/el. 2025, art. 243.
- T. Grzegorzczak [w:] Kodeks postępowania karnego. Tom I. Artykuły 1-467. Komentarz, Warszawa 2014, art. 243.
- W. Grzeszczyk [w:] Kodeks postępowania karnego. Komentarz, wyd. IX, Warszawa 2012, art. 243.
- T. Jurczyk, Geneza rozwoju praw człowieka [w:] Homines Hominibus nr 1(5) 2009, Wyższa Szkoła Pedagogiki i Administracji im. Mieszka I w Poznaniu – Uniwersytet Wrocławski, s. 29 (dostęp 15.03.2025 20:00).
- M. Karasińska, DZIAŁ VI. Środki przymusu [w:] Kodeks postępowania karnego. Orzecznictwo, red. D. Świecki, Warszawa 2022, LEX.
- A. Ludwiczek, Ujęcie sprawcy na gorącym uczynku przestępstwa jako pożądana forma „obywatelskiej” reakcji na przestępstwo a konstytucyjne standardy ochrony nietykalności i wolności osobistej [w:] Studia prawnoustrojowe 11 UWM 2010 Uniwersytet Śląski w Katowicach https://bazhum.muzhp.pl/media/texts/studia-prawnoustrojowe/2010-numer-11/studia_prawnoustrojowe-r2010-t-n11-s227-240.pdf
- L. K. Paprzycki [w:] J. Grajewski, S. Steinborn, L. K. Paprzycki, Kodeks postępowania karnego. Tom I. Komentarz do art. 1-424, wyd. III, Warszawa 2013, art. 243.
- R. A. Stefański, S. Zabłocki [w:] R. A. Stefański, S. Zabłocki, Kodeks postępowania karnego. Tom II. Komentarz do art. 167-296, Warszawa 2019, art. 243.
- K. Wierzba, Odwołania do definicji słownikowych w orzecznictwie Sądu Najwyższego. Część I Próba określenia użyteczności słowników w procesie wykładni prawa, <https://czasopisma.marszalek.com.pl/uploads/periodicals/tpn/2/TPN2012117.pdf>
- M. Zieliński, Wolność osobista, jej charakter oraz gwarancje, https://repozytorium.uni.wroc.pl/Content/52916/PDF/05_Michal_Zielinski.pdf
- Wyrok TK z 11.06.2002 r., SK 5/02, OTK-A 2002, nr 4, poz. 41.
- Wyrok SA w Poznaniu z 20.09.2012 r., XVI K 62/12, LEX nr 1237538.
- Uchwała SN z 11.08.2020 r., I DO 37/20, LEX nr 3276341.
- Wyrok SA w Szczecinie z 3.07.2008 r., II AKa 78/08, OSA 2010, nr 6, poz. 3-25.
- Wyrok SA w Szczecinie z 30.04.2013 r., III AUa 950/12, LEX nr 1378831.
- Wyrok SA w Szczecinie z 12.06.2014 r., II AKa 102/14, LEX nr 1474830.
- Wyrok SA w Krakowie z 22.06.2006 r., II AKa 87/06, LEX nr 208179.
- Wyrok SA we Wrocławiu z 19.04.2023 r., II AKa 445/22, LEX nr 3625767.
- Wyrok SA w Szczecinie z 10.09.2015 r., II AKa 137/15, LEX nr 1927739.
- Wyrok SO w Poznaniu z 13.01.2016 r., IV Ka 1155/15, LEX nr 1994731.

Propozycja cytowania: Ł. Wdowczyk, Dopuszczalność i granica ujęcia obywatelskiego, Młody Jurysta 2025, nr 2, s. 76-94